

Nicolae TEȘCULĂ

FOLCLORISTUL JOSEPH HALTRICH ȘI UN MIC TRATAT DE ETNOLOGIE A ȚIGANILOR DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

După cum se știe Transilvania este un spațiu multicultural și multietnic care a permis naționalităților prezente aici să-și manifeste plener identitatea, obiceiurile și tradițiile, spațiul intracarpatic fiind supranumit de multe ori Elveția Orientului. Totuși, când vorbim despre acest spațiu ne gândim de cele mai multe ori la cele trei mari națiuni ardelenene și anume, românii, maghiarii și sașii, neglijând de cele mai multe ori alte grupuri etnice prezente în acest spațiu într-un număr mai mare sau mai mic. La o judecată mai atentă observăm că avem pe lângă o Transilvanie a românilor, maghiarilor și sașilor și o Transilvanie a armenilor, evreilor, grecilor etc.

Fiecare dintre națiunile ardelenene a fost preocupată de a cerceta trecutul, originea, momentul așezării în Transilvania și rolul avut la dezvoltarea acestei provincii. Coroborat cu studiul istoric, în secolul al XIX-lea au apărut preocupări în domeniul cercetării etnologice a popoarelor ardelenene. De cele mai multe ori au fost făcute de reprezentanții națiunii respective, însă au fost cercetări și asupra altor neamuri ardelenene. Un loc important îl ocupă studiul țiganilor, credem în special din cauza exotismului nației și a lipsei de cercetări asupra trecutului acestei etnii.

Se cunoaște că în secolul al XIX-lea cel mai cunoscut cercetător din Transilvania este Heinrich Adalbert von Wilislocki, socotit pionier al țișanologiei, lingvist, etnograf și traducător. Născut la 9 iulie 1856 la Brașov, este fiul unui funcționar de etnie poloneză și al unei localnice săsoaice. Studiile le face la Gimnaziul evanghelic din Brașov, după care studiază germanistica, filosofia și sanscrita la Cluj, luându-și doctoratul în filosofie în 1880. A avut o viață marcată de sărăcie, boli și probleme cu alcoolul. Între anii 1883-1890 se mută la Sebeș, unde devine preocupat de folclor și de obiceiurile țiganilor. Pentru ai cunoaște mai bine petrece câteva luni ale verii anului 1883 într-o șatră de țigani nomazi, unde învață limba, se căsătorește cu o țigancă și adună folclor țigănesc. Între 1893-1896 se mută la Budapesta devenind colaborator al revistei *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*. Cuprins de o degradare fizică și psihică determinată de alcoolism și paralizie progresivă, este îngrijit de a doua soție, o unguroaică din Cloașterf (azi jud. Mureș), unde funcționa ca învățătoare. Moare la 19 februarie 1907.

Opera sa va cuprinde peste 80 de publicații dedicate țiganilor, dar și celorlalte popoare transilvane. Dintre lucrări amintim *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner, Grammatik, Wörterbuch* apărută la Leipzig în 1884, apoi *Märchen und Sagen der transsilvanischen Zigeuner gesammelt und aus unedirten Originaltexten übersetzt von H.V.W.*, Berlin, 1886 sau *Vom wanderden Zigeunervolke, Bilder aus Leben der Siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches. Ethnologisches, Sprache und Poesie*, Hamburg, 1890. Studiile sale au la bază cercetările de teren efectuate în 1883. Ele reprezintă și azi pentru cercetătorii țișanologiei un punct de plecare.¹

Alături de von Wilislocki găsim și alte preocupări. Pentru studiul de față ne vom opri asupra unei lucrări a lingvistului, folcloristului, profesorului și preotului sighișorean Joseph Haltrich. Este vorba de lucrarea *Zur Charakteristik der Zigeuner*, apărută în 1869.

Născut în 22 iulie 1822 în Reghin, după terminarea studiilor primare în orașul natal, urmează cursurile Gimnaziului din Sighișoara pe care le finalizează în 1845 ca șef de promoție. Beneficiind de o bursă a Consistoriului evanghelic din Sighișoara ajunge la Universitatea din Leipzig unde urmează cursurile de teologie, filologie clasică, germană, istorie și filozofie. Cea mai mare influență asupra

¹ Ela Cosma, *Figuri săsești și austriece din Transilvania (secolul XIX și Revoluția de la 1848)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008, pp. 149-152.

formației sale intelectuale o va avea vizita la Berlin, unde va audia cursurile lui Karl Ritter, Leopold von Ranke, Jacob Grimm. De ultimul îl va lega o lungă corespondență pe seama studiilor de folclor după revenirea sa în țară. Se întoarce la Sighișoara unde se angajează la Școala din Deal, a cărui rector devine în 1859. Ultimii ani din viață îi petrece ca preot în Șaeș. Moare în anul 1886.

Opera sa vastă este dedicată studiilor de istorie a limbii și de folclor. Lucrarea sa de bază, care îl înscrie definitiv în curentul romantic este: *Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen*, apărută la Berlin prin mijlocirea fraților Grimm. Ca urmare a prestigioasei activități științifice este ales în 1859 în consiliul de cercetare al Muzeului german din Nürnberg, iar în 1860 în consiliul de conducere al *Verein für Siebenbürgische Landeskunde*.

Preocupările sale dedicate folclorului săesc debutează imediat după terminarea studiilor superioare, când împreună cu colegii săi Friedrich Müller, Friedrich Wilhelm Schuster, Johann Mätz și Johann Albert își împart cercetarea etnologică a sașilor ardeleni. Astfel, Friedrich Wilhelm Schuster preia studiul cântecelor și al ghicitorilor, Johann Mätz pe cel al tradițiilor, obiceiurilor, Friedrich Müller, legendele săsești, Haltrich basmele și Johann Albert celelalte contribuții.²

În această lungă cercetare asupra basmelor, Haltrich va găsi timp și pentru studierea Țiganilor ardeleni. Studiul amintit mai sus, *Zur Charakteristik der Zigeuner* a apărut în seriala la rubrica *Angerugen* din numerele 7 și 8 ale lui *Siebenbürgisch-Deutsches Wochenblatt* din anul 1869. Presupunem că publicarea acestui studiu în foaia *bătrânilor sași* a fost posibilă grație prezenței lui Michael Albert, fost elev și discipol al lui Joseph Haltrich aflat în redacția lui *Wochenblatt*, în calitate de responsabil cu rubrica literară a ziarului.³

Studiul face pentru început o analiză asupra demografiei acestei etnii în monarhia dunăreană, arătându-se situația specială în care se afla în contextul problemelor naționale din Ungaria după dualism, dar mai bine să lăsăm textul să vorbească: „*Se citește și se vorbește acum așa de mult de naționalitățile asuprite din Cis-și Transleithania sau Austro-Ungaria, că (...) vrem să vedem păstrată doar o parte a <transversalei austro-ungare> (...). În țările coroanei ungare numărăm acum naționalități privilegiate:*

1. *Maghiarii care sunt prin compromisul cu Austria privilegiați primo loco (...)*
2. *Croații vor putea să se numere prin compromisul cu Ungaria ca și naționalitate privilegiată. Cu toate că privilegiul lor ca sa aibă durată, se poate învăța în primul rând din experiență.*
3. *În fine auzim de o naționalitate privilegiată, Țiganii și chiar înalt privilegiați, pentru că nu doar în afară de dualism, ci și de Domnul Dumnezeu nostru sunt privilegiați prin starea lor naturală norocoasă.*

Aici probabil doar israeliții și armenii se pot denomina națiuni privilegiate. Însă nu este adevărat, pentru că ambele ca naționalități sunt străvechi, așadar au trăsăturile caracteristice ale naționalității, o limbă specială, pe care ambele o au, izraeliții vorbesc nu doar ebraica, iar armenii, armeană, ci și aceste limbi sunt în funcțiune ca și limbi de cultură superioară ...” Așadar: „... Țiganii sunt și rămân acum a treia și ultima națiune privilegiată în țările coroanei ungare.”⁴

Demersul cu privire la statutul de *națiune privilegiată* îl continuă profesorul sighișorean, arătând că deși din punct de vedere demografic au un număr respectabil de membri, respectiv 150.000 de suflete cine: „... a auzit de mari erudiți între Țigani, de mari teologi, juriști, medici, lingviști, filosofi, de mari proprietari de pământ, oameni de stat?”⁵

² *Ibidem*, pp. 106-108; *Profiluri mureșene*, Tg. Mureș, 1971, vol. I, pp. 131-141; *Schässburg. Bild ein Siebenbürgischen Stadt* (în continuare *Schässburg...*), Rautenberg Verlag, 1998, p. 404; Walter Roth, *Josef Haltrich vor 180 Jahren geboren*, în „Schässburger Nachrichten”, nr. 17, 9 Jahrgang, Heilbronn, den 30 Juni 2002, p. 22.

³ Nicolae Teșculă, *Presa social-politică săsească din Transilvania, 1850-1876*, Presa Universitară Clujeană, 2010, pp. 239-240.

⁴ *Siebenbürgisch-Deutsches Wochenblatt*, nr. 7, Hermannstadt, den 17. Februar 1869, pp. 104-105.

⁵ *Ibidem*.

Ei au un caracter aparte, care îi face diferiți de restul națiunilor central europene. Acest lucru a făcut ca spiritul iscoditor al folcloristului Haltrich să încerce să prezinte și să explice caracteristicile acestui popor nomad, de care pare fascinat: „*Dacă țiganul are să mănânce și să bea, el va fi viu și se poate bucura dulce farniente, stând în soare și privind la cer; așa se înalță dorința sa la țel: este desăvârșit de norocos și mulțumit. Și nu a pretins să aibă cerul gurii sale plin de poftă: pâinea neagră, măvăliga, slămina râncedă (rintschesale⁶) și rachiul îi sunt suficiente*”, iar alături de această mâncare frugală au și o îmbrăcăminte aparte, sărăcăcioasă: „*Îmbrăcămintea țiganului, în special a săracului, cărămidarului este (compusă n.n.) din boarfe suficiente ca să-i acopere nuditatea. Îmbrăcămintea de vară a copiilor este Adam și Eva decăzuți din rai.*” De asemenea pe cap: „*... au un fes sau un fular la gât, sau decorat cu molozul unei vechi pălării de paie și probabil singurul element decorativ este pipa ținută cu mândrie în gură.*” Tot legat de îmbrăcăminte, țiganul în portul său are elementele generale prezente la îmbrăcămintea românilor sau a maghiarilor și: „*Țigăncile iubesc roșul aprins și preiau culori bogate.*”⁷

Este analizată apoi atitudinea față de muncă, de care, arată foarte plastic că: „*Munca o iubește țiganul ca și câinele lanțului*”, dar cu toate acestea laudă o serie de ocupații specifice țiganilor, pe care aceștia le practică cu profesionalism desăvârșit: „*Sunt artiști între țigani, muzicanții, care practică cu mare artă, vin apoi fierării. Această meserie este practică de cei mai mulți (...) în comunitățile țării practică, în special la familiile sărace săsești, ajutor la muncile câmpului în vară (...) așa numiții țigani nomazi sunt maeștrii lucrători în lemn: linguri, fuioare, moriști, jgheaburi, coșuri toate fiind lucrări de înaltă calitate.*” Alte meserii sunt: „*... cojocar și călău...*” și continuă analizând o serie de ocupații negative din rândul lor: „*Divinația în legătură cu șarlatania preocupă țigăncile în vârstă...*”, iar alături de acestea: „*În furturile de cai, țiganii, se înțelege de la sine excelează ca și alții.*” Acest lucru nu întinează asupra relațiilor interumane, deoarece la nivelul mediului rural ardelean: „*... în recensământul săsesc și valah să fie arătați drept <fratele vesel> sau <Hans norocosul>.*”⁸

Dincolo de aceste aspecte mai puțin laudative la adresa unor obiceiuri, nu tocmai ortodoxe ale țiganilor, etnologul sighișorean rămâne fascinat de adaptabilitatea lor în a învăța limbile țării: „*Țiganii învață limbile țării cu o mare ușurință: pe alocuri vorbesc dialectul săsesc, apoi nemțește, ungurește, românește pe deplin...*”, iar limba lor este apropiată: „*... de cele mai multe limbi europene în special de cele indogermanice; sunt unica ramură indoasiatică în Europa.*” Este așadar nevoie de cercetarea ei: „*Un fapt excepțional, trebuie folosită (studierea limbii lor n.n.) în Ungaria și Transilvania de către erudiții locuitori germani, țigăneasca este un fundament aici, un izvor de studiu...*”⁹

După această scurtă introducere intră în analiza etnografică a etniei, menționând pentru început spațiul locuibil al romilor din Ardeal. În acest demers face apel la culegerile sale de folclor, în care sașii prin basmele și snoavele lor povesteau într-un mod umoristic despre obiceiurile țiganilor: „*Țiganii aveau odată un singur sat și o proprietate, lucrau pământul și cultivau porumb. Odată holda verde a fost aplecată de vânt (...). Așadar merșeră încolo și tăiară fragedul porumb. Bineînțeles că nu au putut să culeagă nici ciulinii de pe ogorul lor. Mai mult decât atât au devenit nervoși, merșeră încolo și au vândut ogorul lor și așa vine, că din acel timp țigani au rămas fără proprietate și pământ și că s-au așezat la marginea localităților unde au fost îngăduiți (ed. Müller, Legenda nr. 232).*” Tot în aceeași formulă este explicată lipsa unei biserici specifice a lor: „*Și o singură biserică aveau în vechime țiganii și chiar construită din mortar, var și piatră. Valahii aveau*

⁶ Este vorba de râncezeală.

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Ibidem*, p. 106.

apoi o biserică din brânză, a cărei uși erau din bucăți de slănină, grinzile din cârnați și acoperișul din clătite (kleititen, plăcinta¹⁰). Țiganii jinduiiau după această biserică și au făcut cu valahii un schimb. Aceștia au primit cu bucurie. În scurt timp au mâncat țiganii toată biserica și de atunci nu mai este biserică a țiganilor”. Însă nu au uitat schimbul cu românii, de care sunt legați religios în mare parte, deoarece: „Merg uneori la biserică, merg cu mai mare dragoste la cea valahă, pentru că în aceasta se gândesc la dreptul lor de proprietate. (ed. Müller, Legenda nr. 231).”¹¹

Acest statut special îl fascinează pe profesorul sighișorean, care continuă cu prezentarea modului de organizare libertin al țiganilor care îi particularizează în rândul popoarelor ardelen: „O dată a vizitat Transilvania un împărat, un țigan s-a prezentat acestuia cu o mare cerere și a așteptat o jumătate de zi de-a lungul străzii, pe care venea împăratul. Țiganul îl văzu venind pe acesta și ca o mare izbândă a strigat zăpăcit în săsește: na buc! Ās nor wae onder mǎnsch, net toppeld adler!”¹²

Dacă societatea europeană valoriza, ca și în zilele noastre, banul în evaluarea averii, studiul de față prezintă o altă fațetă a valorii. Acest element, pe care îl putem considera minor, îl fascinează pe eruditul cercetător sas, care vede în simplul țigan un om nealterat de modernitate și de viciile acesteia. Astfel, dacă „<Copii sunt cea mai mare bogăție> reprezintă la mulți oameni o valoare totală...” țiganul de rând mai valorizează un element considerat de noi banal, dar foarte apreciat în comunitatea rromilor, care „... cunosc încă un bun preainalt: porcul său, de care cu o foarte mare atenție și dragoste îl apropie ca și pe copilul său.” Ajunge să fie cel mai apreciat animal din ograda sa și în același timp considerăm cea mai scumpă avere: „Cunoscut este răspunsul unui țigan la întrebarea, care pasăre îi place cel mai mult? <Porcul, dacă avea aripi>.”¹³

Viziunea idealizată asupra țiganilor nu este totală în culegerile de folclor ale profesorului sighișorean. În unele dintre povestiri găsim o serie de clișee cu privire la populația rromă din Transilvania.

Unul dintre acestea, des întâlnit până în ziua de azi este frica proverbială a țiganilor. Acest lucru îl găsim și în culegerile de basme ale lui Haltrich: „Țiganul este fricos de la natură (...) Înaintea forței și în pericol se eschivează și se umilește, mai apoi se apără, face zgomot, duduie și amenință”¹⁴, element caracteristic acestei concepții greșite aflate la nivelul conștiinței colective ardelen de ieri și de azi.

În aceeași viziune putem include și următoarea povestire din a cărui morală deducem o anumită comoditate și lene existentă în rândul acestei etnii: „Cerul îi apare țiganului ca un copac cu mere de aur. Când un copil de țigan era odată grav bolnav, vorbi așa tatălui său: <Tată gătește-mi o stea de pe cer, că o mănânc (...)><O, fiul meu> răspunsese bătrânul: <Pomul cerului este așa de sus că nu pot să-l apuc, dar roagă-te numai și Bunul Dumnezeu te va lăsa așa de mult bolnav, până când cerul se va scurge și va cădea și atunci îți voi coace două (stele n.n.)”¹⁵

Dincolo de prezența acestor clișee negative cu privire la modul de existență al țiganilor găsim în această mică culegere un prim tratat de etnologie dintr-o perspectivă lingvistică, pe baza povestirilor populare, Joseph Haltrich încearcă să înțeleagă acest grup etnic distinct din Ardeal din punctul de vedere al populației săsești.

Avem de a face cu prezența unei alterități la nivelul conștiinței colective a sașilor ardeleni aflați încă într-o poziție privilegiată în cadrul națiunilor ardelen, dar în vecinătate cu celelalte națiuni asupra cărora își clădesc o concepție cu privire la caracteristicile etnice ale acestora.

¹⁰ În limba română în original. Este vorba de clătite și plăcinte.

¹¹ Idem, nr. 8, Hermannstadt, den 24. Februar 1869, p. 125.

¹² Legat de aceste cuvinte în textul original Joseph Haltrich arăta: „Cunoscută este o altă declarație, pe care nu doar țiganii ci și <iobagii> în vremurile trecute în dialect ar fi spus-o: Când era întrebat: <Împăratul vine!> – (răspundea n.n.) < Acesta poate să vină numai szolgabiró (magistratul n.n.) să nu vină!> și rămânea liniștit la munca câmpului.”

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, p. 126.

Printre acestea, după cum am văzut se opresc și asupra țiganilor, de altfel, foarte necesari în activitățile zilnice ale țăranului sas, fiind ajutoare de nădejde la muncile câmpului. Deși apar anumite note comice în povestirile săsești, imaginea generală este că sașii ardeleni le înțeleg filosofia destul de simplistă asupra vieții.

Meritul lui Joseph Haltrich este acela de a aduna bancurile, snoavele, povestirile, basmele cu privire la țiganii din Ardeal și de a le analiza și a le publica, oferindu-ne nouă pe de o parte o sursă primară a alterității cu privire la romii existentă în Ardeal, iar pe de altă parte o viziune asupra relațiilor interetnice și interculturale de la mijlocul secolului al XIX-lea.

**Volkskundler Joseph Haltrich und seine kleine Abhandlung
über die Ethnologie der Zigeuner aus Siebenbürgen in dem neunzehnten Jahrhundert**
Zusammenfassung

Vorliegender Artikel untersucht das Wirken des Schäßburger Volkskunders Joseph Haltrich bezüglich der Zigeuner aus Siebenbürgen. Seine Studie „*Zur Charakteristik der Zigeuner*“ erschien in dem „*Siebenbuergisch Deutschen Wochenblatt*“ als Feuilleton und stellt eine Analyse dieser Volksgruppe in Siebenbürgen im Hinblick auf ihrer ethnischen Überzeugungen und Bräuche, aber auch mit Bezugnahme auf die in den sächsischen Märchen über diese – erscheinenden Klischees dar.